

Digikultuuri väljakutsed. Digitaalse kultuuripärandi kasutamine teaduses ja hariduses¹

Marin Laak, Piret Viires, Mari Sarv

DOI: 10.7592/methis.v21i26.16906

Digihumanitaaria on seoses arvutite üha suureneva tähtsusega meie igapäevaelus, kultuuriloomes ja suhtluses muutumas üha olulisemaks kompleksseks eri humanitaarteadusi hõlmavaks uurimisväljaks. Oleme tunnistajateks paljude eri valdkondade teadlaste inspiratsioonirikkaile lähenemistele digiajastu mõtestamisel ning samal ajal ka interneti ja digivahendite kindlate kasutusharjumuste kinnistumisele. Uurimisvaldkonnana on digihumanitaaria olnud uurijate fookuses viimasel viieteistkümnel aastal, kuigi esimesed katsetused humanitaaria ja arvutitehnoloogia vahelisi seoseid leida ja rakendada ning mõtestada ulatuvad juba 1950. aastatesse.

Digihumanitaaria kui termin võeti laiemalt kasutusele aastast 2004, pärast Susan Schreibmani, Ray Siemensi ja John Unsworth'i antoloogia „A Companion to Digital Humanities“ ilmumist: uue termini verimimine oli ajendatud „arvutusliku humanitaaria“ (ingl k *humanities computing*) ja laiema „digihumanitaaria“ (ingl k *digital humanities*) eristamise vajadusest. Üldistavalt võiks öelda, et kuigi seda terminit iseloomustab definitsioonide paljus, on neid kooshoidvaks fookuseks info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT) ja humanitaaruuringute lõimumine, alates digitehnoloogiliste kultuurinähtuste ja inimeste digitaalse käitumise analüüsist, kultuuripärandi digiteerimisest ja andmestamisest kuni humanitaarainese arvutianalüüsini (suurandmete analüüs, tekstikaeve, võrgustike visualiseerimine jms). Tänapäevases digihumanitaarias leiavad tähelepanu digitaalselt sündinud kultuurinähtused ja digimaailma laiem mõju – digihumanitaaria kätkeb ka analüüsi digitehnoloogia mõjust ühiskonnale ja kultuurile tervikuna, sh kunstiloomingule (vt Schreibman, Siemens ja Unsworth 2016, xvii–xviii). Seega ei ole tänapäevane digihumanitaaria ainult humanitaaralase info mudeldamine, visualiseerimine ja andmete arvutuslik analüüs, vaid on tänapäevases maailmas kujunenud laiaks uurimisvaldkonnaks, mis hõlmab endasse peaaegu kõik humanitaaria aspektid, millele saab liita sõna *digi*.

1 Artikli valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojektid EKM 8-2/20/1 ja EKM 8-2/20/2 ning Haridus ja Teadusministeeriumi projekt PRG636 „Eesti siirdekultuuri arengumustrid (1986–1998)“ ja Tallinna Ülikooli uuringufondi projekt TF3218 „Nüüdiskultuuri uuringud Eesti kirjandus- ja kultuuriuuringute keskuses“. EL Regionaalarengu Fondi kaudu on toetanud Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145). Artiklis on tehtud üksikuid redaktsioonilisi muutusi, võrreldes 15.12.2020 veebis (<https://ojs.utlib.ee/index.php/methis>) ilmunud tekstiga.

Digihumanitaaria mõiste üle on olnud arvukalt debatte, milles ühe või teise suuna aktualiseerumist on mõjutanud ka väitlejate jaoks parasjagu aktuaalsed vaatenurgad. Näiteks on 2016. aastal hetkesaisu kaardistades Lauren F. Klein ja Matthew K. Gold mõistnud digihumanitaaria suuremahuliste pildipankade visualiseerimist, sotsiaalmeedia teemaviitade (*hashtag*'ide) kasutust, alternatiivreaalsuse mängude uurimist, ajalooliste artefaktide 3D-modelleerimist, digitaalset kirjutamist, mobiilirakenduste loomist (ingl k *mobile makerspaces*) jm (Klein ja Gold 2016). Indrek Ibrus, Marek Tamm ja Katrin Tiidenberg on „Digikultuuri manifestis“ kaardistanud kogu laia digikultuuri välja üsnagi üldistavalt – platvormidest tehisintellektini, mille vahele mahub lahedasti ära kultuuripärandi digiteerimine ja kättesaadavaks tegemine, digikunstid ja -kultuuritööstus, keeletehnoloogia ja arvutuslingvistika (Ibrus, Tamm ja Tiidenberg 2020). Selle teemaderingiga põimuvad ka digikultuuri ja digitaalse kultuuripärandi mõisted.

Digikultuuri olemusest laias mõistes

Enesestmõistetavalt on inimühiskonna ja digikultuuri areng otseselt ja tihedalt põimunud. Ennekõike seondub digikultuur ühiskonna üldise võrgustumisega, liikumisega siirdeühiskonnast võrguühiskonda, kus „digitaalses vormis toimuv kommunikatsioon saab valdavaks kõigis eluvaldkondades“ (Lauristin 2012, 40). Digikultuuri võib defineerida ka kui tinglikku katusmõistet inimkultuuri arengu hüppelisele muutusele 21. sajandi „arvutiajastul“. Varasematest kultuurivormidest eristab seda kõikide objektide/andmete (tekstide, piltide, helide) eksisteerimine numbriliste koodidena elektroonilistel andmekandjatel, millega kaasneb nende ülikiire töötlus, üli suurte koguste mahtuvus üliväikesele (füüsilisele) kandjale ning programmeeritavus (Manovich 2001; Aarseth 2003, 717–718).

Vaadeldes lähemalt seda justkui lihtsat sõna *digi*, tuleb möönda, et see on kasutuses avara mitteanalüütilise katustermini või isegi metafoorina. Ent rangelt võttes viitab *digi* aga „digitaalsele“ kui vaid ühele tunnusele, mida on teoreetikud välja pakkunud 21. sajandi uue meediakultuuri eripära kirjeldamiseks juba 2000. aastate algul. Ka uue kunsti teoreetik Lev Manovitš (2001, 52–61) on *digi* kui ideoloogilise või retoorilise termini suhtes üsnagi kriitiline. Laia tähendusega „digitaalsuse“ asemele on ta juba kakskümmend aastat tagasi pakkunud arvutitarkvara loogiliste printsiipide poole pöördudes viis tunnust: numbriline representatsioon (ingl k *numerical representation*), modulaarsus (ingl k *modularity*), automatiseerimine (ingl k *automation*), varieerumine (ingl k *variability*) ja kultuuriline transkodeerimine (ingl k *cultural transcoding*), sealjuures on *digitaalne* andmete esitusega seotud tunnus, mis tähendab eelkõige numbrilist representatsiooni (Manovitš (2001, 28). Seega on kõik digitehnoloogia abil loodud teosed/objektid, sealhulgas kirjalik tekst kodeeritud

numbriliselt uut tüüpi andmekandjatel. Igasugusest tekstist, objektist, sõnast ja pildist on saanud „andmed“ (ingl k *data*), mida edastatakse, töödeldakse ja säilitatakse numbriliste binaarsete koodidena, arvude 0 ja 1 kujul. Tavaliste, materiaalsete, vana meedia objektide – näiteks raamatute – numbrilist representeerimist (taasesitust) – nimetataksegi digiteerimiseks. Seega, rangelt võttes, tähendab eesliide *digi-* pigem kultuuriobjektide muutmist andmeteks, mis on esitatud numbriliselt (vt ka Laak 2006, 42–46). Just võimalus esitada kultuuriobjekti andmetena, s.t numbriliste binaarsete koodidena, on eelduseks ka kultuuri uurimiseks digihumanitaaria meetoditega.

Kuidas on mõjutanud infotehnoloogia areng inimkultuuri laiemalt? Kui näiteks digikultuuri eelsel, trükimeedia kultuuri ajastul olid olulised hierarhiad, tšenter ja perifeeria, siis nüüd räägitakse *t a s a p i n n a s t u m i s e s t*, hajususest, hüpertekstist, läbilaskevõimest, anarhiast ja sünkroonsusest. Hajususe all peetakse silmas tekstide tootmise ja tarbimise fragmenteeritust, mis omakorda on seotud kultuuri detsentraliseerumise ja individualiseerumisega. Tšentri ja perifeeria, kõrge ja madala kultuurimudelid on muutunud tasapinnaliseks, kultuuri kese ja ääreala on eristamatud. Lineaarne, põhjuse-tagajärje seoseid järgiv narratiiv on kadumas, sest tekste on võimalik arendada võrgustikuna, milles seotakse eri meediumid ja milles iga sõlme võib olla semantiliselt seotud mistahes teisega. Uuteks kultuurilisteks ühikuteks on eri objektide ja meediumide vaheliselt semantilised seosed ehk võrgustikutaolises kultuurimodelis toimivad „kultuurilised rajad“ (ingl k *cultural threads*; Laak, Viires 2004).

Subjektiivsemast vaatepunktist on muutused toimunud ka inimeste maailmatajus ning tekstide loomise ja vastuvõtu viisides. Näiteks taandub kirjalik sõna (multimeediumilise) visuaalkultuuri ees, liigutakse pildikeskse eneseväljenduse poole – esile on tõusnud visuaalsed kommunikatsioonivormid (Ibrus 2015, 225). Lisaks on digikultuur lahutamatu seotud rahvusvahelistumisega ja *k u l t u u r i d e v a h e l i s e k o n v e r g e n t s i g a* ning toob fookusse kultuurinähtuste liikumise üle rahvuskultuuri piiride, sõltumata sotsiaalajaloolistest kontekstidest.

Kui veelkord tulla tagasi digihumanitaaria mõtestamise ja kirjeldamise juurde, siis kõige üldisemaks ja lahendamist vajavaks küsimuseks osutub, kuidas mõista digihumanitaaria olemust. Sellele vastamisel on kaks põhimõtteliselt erinevat lähtepunkti: käsitleda digihumanitaariat, kas kui (1) uute tööriistade ja/või meetodite rakendusala või siis (2) kätkeb see endas võimalust uueks kriitilis-filosoofiliseks lähenemiseks, mis võib oluliselt muuta näiteks ka kirjandusteooriat (Viires, Laak 2018, 2019). Viimase raames tuleks aktualiseerida ka sellise uue teoreetilise raamistiku loomise vajadus, mis võimaldaks mõtestada näiteks kunsti- ja kirjandusfilosoo-

filisi alusküsimusi digitaalses ruumis kui põhimõtteliselt uut tüüpi materias, nagu veenvalt näitab Philippe Bootz siinses ajakirjanumbris avaldatud artiklis „Digitaalne kirjandus: kas tõesti püsivalt efemeerne?“ ([2014] 2020). Suurimad muutused on toimumas tänapäeval aga digikunste maailmas (vt Kelomees 2019), mis on mõjunud plahvatuslikult senisele kunstikultuuri kommunikatsioonimudelile.

Eesti digihumanitaaria institutsionaalsusest

Eestis on digihumanitaaria maastikku viimastel aastatel kultiveeritud aktiivselt ja tulemuslikult. Organisatsiooniliselt koondab digihumanitaare 2016. aastal loodud Eesti Digitaalhumanitaaria Selts, kes on võtnud ka Eesti Kirjandusmuuseumilt üle 2013. aastal käivitatud digihumanitaaria aastakonverentside seeria.² Digihumanitaaria alast distsipliinidevahelist uurimistööd koondavad ka institutsioonid: Tartu Ülikooli digihumanitaaria ja infoühiskonna keskus, Tallinna Ülikooli projekt „Kultuuriandmete analüüs“ (Cultural Data Analytics, CUDAN),³ keeleressursside ja -tehnoloogia alal konsortsium Eesti Keeleressursside Keskus, Eesti Keele Instituut ja Tallinna Tehnikaülikool ning katusorganisatsioonina Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145), samuti Eesti Rahvusraamatukogu. Digihumanitaaria institutsionaalsete pioneeride seas on olnud juba 1990. aastatest ka Eesti Kirjandusmuuseum, mille mahukad ainekogud on tinginud juba varakult vajaduse kogude ulatuslikuks digiteerimiseks ning materjalide digitaalsete haldus- ja uurimisvahendite kasutuselevõtuks. Lisaks on Tallinna ja Tartu ülikoolides digihumanitaaria õppekavad (kõrvaerialad ja magistritaseme valikmoodul). Eesti digihumanitaariid on aktiivselt olnud kaasatud ka rahvusvahelistesse võrgustikesse (nt Digital Humanities in Nordic and Baltic Countries,⁴ European Association for Digital Humanities⁵).

Eesti digihumanitaaria traditsioonis võime näha kolme kontsentrit.

1. Tekstikorpuste/suurandmete kvantitatiivne arvutianalüüs korpuslingvistikas ja arvutuslingvistikas on ammu kujunenud iseseisvaks distsipliiniks (vt Veismann jt 2018); folkloristika alal tegutsesid andmekogude koostamisega ja arvutusliku analüüsiga juba 1980. aastatel Arvo Krikmann (2006) ja Ingrid Rüütel.⁶

2 Vt DH ESTONIA. Estonian Society for Digital Humanities. <https://dh.org.ee>.

3 Vt CUDAN. <http://cudan.tlu.ee>.

4 Digital Humanities in THE Nordic Countries [DHN], vt <http://dig-hum-nord.eu>.

5 The European Association for Digital Humanities [EADH], vt <https://eadh.org>.

6 Vt <http://www.folklore.ee/era/teema/etnomusikoloogia.htm>.

2. Kultuuripärandi digiteerimine, digiandmebaaside ja sisukeskkondade, sh isikuleksikonide ja erialaspetsiifiliste andmebaaside loomine (nt keele, rahvaluule, kirjanduse, ajaloo, arheoloogia, etnoloogia jm alade andmebaasid).

3. Digikultuuri uuringud, mis hõlmavad nii digiteeritud kui digitaalselt sündinud kultuuripärandit: uue meedia kunsti, digitaalset kirjandust, arvutimänge, virtuaalse reaalsuse projekte, filmitoodangut.

4. Digitaalse kultuuri tähenduse ja rolli uuringud laiemalt, sh kasutaja vaatepunktist (vt Pruulmann- Vengerfeldt jt 2013).

Kirjanduse alal on kohanemine arvutianalüüsi võimalustega olnud palju aeglasem kui teistel humanitaaraladel, seda ka rahvusvahelises praktikas. Üks põhjus võiks olla see, et kirjandusteadlased on harjunud töötama üksikute ilukirjanduslike teoste ja tekstidega ning peamiselt lähilugemise meetodil, nagu rõhutab ka Franco Moretti oma kauglugemise (ingl k *distant reading*) teoorias (2013). Seni ei ole kirjandusuurijad vajanud ka „suurandmeid“ ega tekstikorpusi, kuid just viimastel aastatel on märgata nooremate kirjandusuurijate järjest suurenevat huvi arvutusliku analüüsi vastu, näiteks on kauglugemise teooriast lähtudes teinud õnnestunud uurimusi Oleg Sobtšuk (2018) ja Maarja Helena Meriste (2020). Seni on lingvistiliste meetodite kohandamisel kirjandusteadusele Eesti tehtud ükskuid katsed. Näiteks Elle-Mari Talivee on uurinud sõna *linn* esinemist kirjanik Elisabeth Aspe (1860–1927) romaani-des 19. ja 20. sajandi vahetusel. Uurimuse aluseks oli Aspe teoste morfoloogiliselt märgendatud tekstikorpus, mille kaudu linnaga seotud sõnade kohakäänete arvuti-analüüs andis kõneka tulemuse: kui 19. sajandi lõpul oli ülekaalus linna minemine, siis mõne aasta pärast muutus loomulikuks juba linnast tulemine (Talivee 2011). Korpuslingvistika meetodite kohandamist kirjandusuurimisele on katsetanud Marin Laak inspireerivas koostöös Kaarel Veskise, Kadri Videri, Olga Gerassimenko ja Neeme Kahuskiga Eesti Keeleressursside Keskusest, mis algas kirjanike Johannes Semperi ja Johannes Barbaruse kirjavahetuse morfoloogiliselt märgendatud teksti-korpuse loomisest ja selle uurimisest päringusüsteemis KORP (vt Laak jt 2019). Näi-teks on Kaarel Veskis jt selle võrdluses British National Corpus'ega päringusüsteem-is Sketch Engine selgitanud, et Semperi ja Barbaruse kirjavahetuses esineb sõna *linn* märkimisväärselt suurema sagedusega ühe miljoni sõna kohta kui inglise keeles tänapäeval: vastavalt 138 ja 27 (vt Laak jt 2018). Kahe varasema kirjandusliku andme-baasi ressursside alusel on praeguseks uurijaile avatud juba järgmine, Noor-Eesti ja 1920. aastate kriitikakorpus.

Nagu näeme, on viimastel aastatel tekkinud ka väikeses Eestis mitmeid digi-humanitaaria keskusi nii Tallinnas kui Tartus, maastik selles valdkonnas on enam kui kirju. Digikultuuri ja digihumanitaaria suurimaks väljakutseks tänapäeval, vähemalt Eestis on vastutusvaldkondade ja koostöö strateegiline koordineerimine, mille esi-

meseks sammuks in omavaheline koostöö ja kommunikatsioon. See ei pruugigi olla kuigi lihtne, sest nagu näitab põguski ülevaade, ei ole digihumanitaaria jaoks olemas ühte, universaalselt heakskiidetud definitsiooni: „Mõnede, nagu näiteks Michael Piotrowski (2020) jaoks on see probleem, mis vajab lahendamist, samal ajal kui teised, näiteks Matthew Kirschenbaum (2012), lähenevad sellele ebaselgusele palju pragmaatilisemast perspektiivist ja näevad digihumanitaarias „taktikalist terminit“, et akadeemilistes institutsioonides „asjad tehtud saaks““ (Tolonen 2020, 35).

Digikultuuri kiirteel liikuv maailm võib olla inimkonda ühendav, kuid ka plahvatustlikult uusi digikultuurivorme ja arvutuslikke meetodeid esile kutsuv. Digihumanitaaria aga ühendab üks ja seesama, esmakordset teadmist avastav uurimisõhin, mille toel nii Eestis kui ka mujal maailmas töötatakse välja üha uusi projekte ja *lab*-e. Selles kontekstis, arvestades digihumanitaaria ideedest nakatud n-ö isetolmlevat laia välja, olekski aktuaalseimaks väljakutseks valdkonna- ja ministeeriumideülese digikultuuri arenduskeskuse loomine Eestis (vt Ibrus jt 2020).

* * *

Siinne ajakirja Methis erinumber on alguse saanud Eesti digihumanitaaria 7. rahvusvahelisest konverentsist „Digitaalse kultuuripärandi kasutamine teaduses ja hariduses“ („Use of Digital Humanities in Research and Education“), mis toimus 4.–6. detsembril 2019. aastal Tallinnas Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Digitaalhumanitaaria Seltsi koostöös (vt Kannusaar jt 2020). Konverentsi eesmärgiks oli uurida digitaalse kultuuripärandi kogude kujundamist ja kasutamist läbi paljude valdkondade kunstidest ja kirjandusuuringutest tehnoloogiani, ajaloost geograafiani, muuseumi-uuringutest meediauuringuteni, arhiivide uurimisest kultuuripärandi (suur)andmete analüüsini. Konverentsi eriline rõhuasetus oli digihumanitaaria metodoloogilise ja haridusliku väärtuse selgitamisel, millele andis avarama konteksti digikeskkondade kasutajate, sh tänapäeva noorte internetikasutajate käitumismustrite- ja kasutajaharjumuste kaardistamine. Nagu pealkirjast nähtub, oli teine rõhuasetus digitaalse kultuuripärandi kasutamisel teaduses ja haridusvaldkonnas, arvestades mäluasutustes loodud digitaalse kultuuripärandi ressursse, eriti aga alanud kultuuripärandi massdigiteerimist (vt Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023).

Erinumbris on kokku 13 artiklit, neist neli rahvusvahelistelt autoritelt.

Numbri avab konverentsi plenaarsineja, Tartu Ülikooli meediauuringute professori Andra Siibaku artikkel „Digipõlvkonnast sotsiaalmeedia põlvkonnaks. Põlvkondlikku enesemääratlust kujundavad trendid Eesti noorte internetikasutuses“, mis uurib põlvkondlikku enesemääratlust kujundavaid trende Eesti noorte internetikasutuses. Artiklis tutvustatakse meediapõlvkondade kultuurilisest käsitlusest läh-

tuvat lähenemist, mis näeb tänapäeva lapsi ja noori sotsiaalmeedia põlvkonnana. Mitmete empiiriliste uuringute tulemustele tuginevalt antakse artiklis ülevaade Eesti noortele omastest internetikasutuse harjumustest ning tegevustest, mis võiks olla orientiiriks ka digitaalse kultuuripärandi kättesaadavaks tegemisel. Artikkel võtab kokku ka noorte nn sotsiaalmeediapaastu uuringu tulemused, mille aluseks on noorte kogemuspäevikud.

Helsingi ülikooli teadlased Mikko Tolonen, Eetu Mäkelä, Jani Marjanen ja Tuuli Tahko argumenteerivad konverentsi teise plenaarettekande alusel valminud artiklis „Arvutiteaduse kaasamine humanitaarharidusse“ Helsingi ülikoolis rakendatud projektipõhiste interdistsiplinaarsete ühisuuringute tulemuslikkust digihumanitaaria meetodite õpetamisel ning rõhutavad kohaliku konteksti arvestamise vajalikkust teemade valikul.

Maarja Ojamaa ja Peeter Torop rõhutavad artiklis „Kultuuripärand ja digitaalne lugemine: raamatu ja platvormi vahel“ transmeediatekstide ja digitaalse lugemise olulisust kultuurimälu ja -identiteedi säilitamisel. Autorid rõhutavad digikirjaoskuse ja helilis-pildiliste märgisüsteemide domineerimist verbaalsete tekstide üle, mis võimaldab teha ka teoreetilisi üldistusi digikeskkonnas avalduvate kultuurisemiootiliste printsiipide kohta. Artikli aluseks on Tartu Ülikooli transmeedia uurimiserühma kogemus uute hariduslike platvormide loomisel projektis „Kirjandus ekraanil“.

Saksa uurija Larissa Leimingeri ja Aija Sakova artikkel „Juurdepääs arhiivimaterjalidele ja nende kultuuriloolise konteksti küsimused Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjakogu näitel“ toob kriitiliselt esile Eesti Kirjandusmuuseumi eri arhiivides hoitava Õpetatud Eesti Seltsi kogu kättesaadavuse probleemi. Seniste andmebaaside kasutamist takistavaks teguriks oli arhiivimaterjalide metaandmete ebaühtlus, eriti aga juurdepääs vaid eesti keele valdamise korral. Artikkel kirjeldab uue, saksakeelse meta-andmebaasi loomise eksperimenti OMEKA platvormil kasutajasõbralikkuse vaatepunktist ja arutleb arhiivides peituva kultuurimälu kättesaadavuse üle laiemalt.

Hollandi teadlase Theo Mederi uurimus „Eluraamatute arvutianalüüs – prooviuurimus“ on pilootprojekt, mis kaardistab digihumanitaaria tööriistade sobivust elulugude ja eluloointervjuude analüüsimiseks. Kuigi tegu on katselise esmauuringuga, teadvustab artikkel ka tundlike eluloomaterjalide „andmetena“ käsitlemise ohtusid. Autor on seadnud eesmärgiks selgitada elulookirjutuse ja suulise ajaloo (ingl k *oral history*) analüüsivõimalusi arvutuslike korpusuuringute meetoditega, näiteks teema- ja sooanalüüsiks. Tegu võiks olla ka Eesti kontekstis kõlapinda leidva lähenemisega, arvestades suuri elulugude kogusid kirjandusmuuseumis ja mujal.

Digitaalsete andmebaaside teemat jätkavad kaudselt ka Eesti Kirjandusmuuseumi uurijad Piret Voolaid ja Eve Annuk artiklis „Soolisuse esitamine Eesti grafitis ja tänavakunsti“. Käsitluse aluseks on Piret Voolai loodud „Grafiti andmebaas“, milles on kümne aasta vältel talletatud efemeerse grafitikunsti teoseid. Soolise aspekti esiletoomisega juhib artikkel tähelepanu grafiti ja tänavakunsti konteksti keskele vastuvõtule ja esteetikale, osutab soolistele klišeedele grafitis ja sotsiokultuurilistele stereotüüpidele ning on illustreeritud rohke pildimaterjaliga.

Kirjandusteadlase Marin Laagi artikkel „Kirjanduslikud digikeskkonnad keeleressursside baasina. Mõjukriitika juhtumiuuring päringusüsteemis KORP“ uurib erandliku kirjandusloolise probleemi näitel korpuslingvistikale kohandatud päringusüsteemi KORP kasutusvõimalusi. Artikli kontekstiks on senised andmemahukad kirjanduslikud digikeskkonnad, eriti aga avaandmetena kättesaadav digitaalne kultuuripärand lähitulevikus. Koostöös Eesti Keeleressursside Keskusega on valminud kirjavahetuse korpus ja kriitikakorpus, autor rõhutab traditsiooniliste uurimismeetodite rolli digihumanitaaria töövahenditega saadud tulemuste mõtestamisel.

Tallinna Ülikooli professor Piret Viires esitab analüüsib artiklis „Uued loomevõimalused Internetis. Märkmeid sotsiaalmeedia kirjandusest“ sotsiaalmeedia kirjandust kui digitaalset kirjanduse alaliiki, esindades digikunstide uurimissuunda digihumanitaarias. Tegu on rohkele empiirikal tugineva alusuuringuga, mis arutleb sotsiaalmeedia kirjanduse (nt tviteratuuri, Facebooki kirjanduse, Instagrami ja Tumblr luule) funktsioonide ja selle mõistmiseks vajalike teoreetiliste mõistete üle.

Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluuleteadlaste Mari Sarve ja Risto Järve uurimuste keskmes on tekstide arvutianalüüsil saadud tulemused ja graafid ning nende detailne analüüs. Kasutades arvutusliku digihumanitaaria tööriistu, esitab Mari Sarv artiklis „Regilaulude teema-analüüs: võimalusi ja väljakutseid“ eesti regilaulandmebaasi tekstikorpuse teemaanalüüsi abil 20 teemamudelit ning analüüsib nende alusel eri laulurühmade piirkondlikke iseärasusi. Regilauluteemade arvutianalüüs lähtub regilaulu sõnade statistilisest sagedusjaotusest ja tulemus erineb senisest traditsiooniliste meetoditega loodud klassifikatsioonist. Risto Järve uurimuse „Tegelasvõrgustikud kahes raamatus Reinuvader Rebasest“ keskmes on Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Ernst Peterson-Särgava raamatute tegelaste võrgustikuanalüüs. Autor jõuab järeldusele, et mõlemad raamatud katavad enamiku eesti loomamuinasjuttude põhitegelastest, üllatuslikult ilmub Kreutzwaldi Reinuvader Rebase juttu ka Kalevipoeg. Tegelasvaheliste võrgustike analüüs tõi välja erinevuse Kreutzwaldi ja Peterson-Särgava muinasjuttude vahel, nt on viimase rebase lugudes tegelaste vahelised suhted negatiivsemad.

Rubriigis „Vabaartikkel“ on ilmunud Leo Luksi artikkel „Üle inimse võimalikkusest digiteeritud elu kontekstis“, milles autor uurib tänapäevast digikeskkonda-

dest küllastunud reaalsust Nietzsche filosoofia perspektiivist, võttes lähtekohaks arusaama digikeskkonna ja sotsiaalmeedia mõjust inimlikule „isedusele“. Filosoofilises arutelus jõutakse järeldusele, et tehnoloogia üleinimese suunas liikumist ei välista.

Teoriavahenduse rubriigis ilmub prantsuse teoreetiku Philippe Bootzi teedrajav käsitlus „Digitaalne kirjandus: kas tõesti püsivalt efemeerne?“, mille on tõlkinud Marri Amon. Artiklis arutatakse digitaalsete teoste olemusliku labiilisuse ja efemeersuse üle ja rõhutatakse digitaalsete teoste esituste sõltuvust tehnoloogiast. Digitaalsete teoste säilitamise küsimust näeb Philippe Bootz võimalusena aktualiseerida teose teovägi, toetudes Spinoza ontoloogiale.

Rubriigis „Arhiivileid“ on avaldatud Maria-Kristiina Lotmani ja Rebecka Lotmani artikkel „Jaan Bergmanni pilaeepos „Jaaniida“: tekst, kontekst ja intertekst“, mis põhineb TLÜ Akadeemilise Raamatukogu Baltika osakonnas säilitatava Jaan Bergmanni salmikust leitud käsikirjalisel pilaeeposel. Pikemas saateartiklis käsikirja esmatrükile valgustavad autorid Euroopa kultuuri taustal pilaeepose tekstuaalseid tagamaid.

Käesolev ajakirja Methis digihumanitaaria erinumber on Eesti digihumanitaaria 7. konverentsist küll välja kasvanud, kuid laiema fookusega. Erinumbris avaldatud artiklid kaardistavad digihumanitaaria praegust seisu ja käsitlevad teemasid, mis on selles uurimisvaldkonnas aktuaalsed, keskendudes ennekõike digikultuurile ja digitaalsetele kultuuripärandile teaduses ja hariduses. Vahetult enne käesoleva ajakirja ilmumist ajalehes Postimees avaldatud „Digikultuuri manifestis“ on tabatud Eesti digikultuuri Achilleuse kanda:

Eestil on küll plaanid kultuuripärandi digiteerimiseks, kuid puuduvad selged sihid ja tegevused, et suurendada digikanalite toel kultuuri laiemat kättesaadavust, luua uusi osaluskuultuuri võimalusi ja toetada uuenduslikke, meie tähendusruumi rikastavaid digitaalseid kunstivorme. [. . .] Meil on vaja kultuuritundlikku, ent tehnoloogiaeadlikku innovatsioonipoliitikat, mis näeb kultuuri- ja tehnoloogialoome seotust ning lõimib need tervikuks. (Ibrus jt 2020)

Loodame, et käesolev Methise digihumanitaaria erinumber aitab kaasa meie praeguse digimaailma mõtestamisele ja uurimisele. Pühendame selle lõppevale digikultuuriaastale.

Täname autoreid ja soovime inspireerivat lugemist!

Allikad

Aarseth, Espen J. 2003. „We all want to change the world: the ideology of innovation in digital media.” – *Theoretical and Conceptual Innovations in Digital Domains*, toimetanud Gunnar Liestol, Andrew Morrison ja Terje Rasmussen, 717–718. Cambridge (Mass.); London: MIT Press.

Blevins, Cameron. 2016. „Digital History’s Perpetual Future Tense.” – *Debates in the Digital Humanities 2016*, toimetanud Matthew K. Gold ja Lauren F. Klein. 2. köide, 308–324. Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/9781452963761>.

Bolter, Jay David. „Theory and Practice in New Media Studies.” – *Theoretical and Conceptual Innovations in Digital Domain*, toimetanud Gunnar Liestol, Andrew Morrison ja Terje Rasmussen, 415–439. Cambridge (Mass.); London: MIT Press.

Hirsch, Brett D. 2012. „Digital Humanities and the Place of Pedagogy.” – *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics*, toimetanud Brett D. Hirsch, 3–30. Cambridge U.K.: Open Book

Ibrus, Indrek. 2015. „Kultuur visualiseerib ja rikastub.” – *Löksudest välja. Eesti inimarengu aruanne 2014/2015*, koostanud Raivo Vetik, 222–226. Tallinn: Eesti Koostöö Koda. <https://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2015/06/EIA-2015.pdf>.

Ibrus, Indrek, Marek Tamm ja Katrin Tiidenberg. 2020. „Digikultuuri manifest.” – *Postimees. Arvamus ja Kultuur*, 12. detsember. <https://leht.postimees.ee/7131165/digikultuur-digikultuuri-manifest>.

Kannusaar, Mari, Marin Laak, Aija Sakova, Mari Sarv ja Piret Viires, koost. 2019. *Use of Digital Cultural Heritage in Research and Education. 4–6 December 2019, National Library of Estonia, Tallinn, Estonia. Abstracts*. Tartu: EKM Teaduskirjastus. dh.org.ee/events/dhe2019/abstracts.

Kelomees, Raivo. 2019. „Reversing the spectator paradigm: symbiotic interaction and the ‘gaze’ of the artwork.” – *Digital Creativity*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/14626268.2019.1656256>.

Kirschenbaum, Matthew. 2012. „Digital Humanities As/Is a Tactical Term.” – *Debates in the Digital Humanities*, toimetanud Matthew K. Gold. 1. köide, 415–428. Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/9781452963754>.

Klein, Lauren F. ja Matthew K. Gold. 2016. „Digital Humanities: the Expanded Field.” – *Wayback Machine. Internet Archive*. <https://web.archive.org/web/20190512181840/http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/2>. Manovich, Lev. 2001. *The Language of New Media*. Cambridge (Mass.): London: The MIT Press.

Koskimaa, Raine. 2000. *Digital Literature. From Text to Hypertext and Beyond*. Doktoriväitekiiri. Jyväskylä: University of Jyväskylä. <https://elmcp.net/node/2655>.

Krikmann, Arvo. 2006. „Infotehnoloogia minu elus.” – *Võim ja kultuur* 2, toimetanud Mare Kõiva, 11–26. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folklooristika Keskus.

Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023. Tegevuskava. 2018. Kultuuriministeerium. https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kultuuriparandi_digiteerimine_2018-2023_tegevuskava_1.pdf.

Meriste, Maarja Helena. 2020. „Eesti 1990.–2010. aastate kirjanduse kauglugemise katse avatud tsitaatide kasutusmustrite näitel.” Magistritöö. Juhendanud Piret Viires ja Oleg Sobchuk. Tallinna Ülikool.

Moretti, Franco. 2013. *Distant Reading*. London ja New York: Verso.

Lauristin, Marju. 2012. „Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdeühiskonnast võrguühiskonda.“ – *Nullindate kultuur I. Teise laine tulemine*, toimetanud Aili Aareleid-Tart, 13–43. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laak, Marin. 2006. *Kirjandusajaloo mittelineaarsed mudelid. Teksti ja konteksti probleeme digitaalses keskkonnas*. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae universitatis Tartuensis 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/handle/10062/632>.

———. 2013. „Heritage, User and the Environment: Rewriting the Narrative of the Literary Past in the Digital Space.“ – *The Digital Turn. User's Practices and Cultural Transformations*, koostanud Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Pille Runnel, Piret Viires ja Marin Laak, 85–103. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Laak, Marin ja Piret Viires. 2004. „Intertextuality and Technology: The Models of „Kalevipoeg“.“ – *Intertextuality & Intersemiosis*, toimetanud Marina Grishakova ja Markku Lehtimäki, 284–312. Tartu: Tartu University Press.

———. 2015. „Digitaalkultuur Eesti kultuuriruumi osana 2004–2014: hetkeseis ja tulevikuprognoos.“ – *Lõksudest välja. Eesti inimarengu aruanne 2014/2015*, koostanud Raivo Vetik, 226–236. Tallinn: Eesti Koostöö Koda. <https://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2015/06/EIA-2015.pdf>.

———. 2019. „Kirjandus ja digitaalne tehnoloogia.“ – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 23. *Kirjandus ja tehnika*, koostanud Jaak Tomberg ja Indrek Männiste, 129–147. <https://doi.org/10.7592/methis.v18i23>.

Laak, Marin, Kaarel Veski, Olga Gerassimenko, Neeme Kahusk ja Kadri Vider. 1919. „Literary Studies Meet Corpus Linguistics: Estonian Pilot Project of Private Letters in KORP.“ – *Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 4th Conference Copenhagen, Denmark, March 5–8, 2019*, toimetanud Constanza Navarretta, Manex Agirrezabal ja Bente Maegaard, 283–294. Copenhagen, Denmark: University of Copenhagen, Faculty of Humanities. ceur-ws.org/Vol-2364/.

Piotrowski, Michael. 2020. „Ain't No Way Around It: Why We Need to Be Clear About What We Mean by 'Digital Humanities.'“ Preprint. SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/d2kb6>.

Schreibman, Susan, Ray Siemens ja John Unsworth. [2015] 2016. *A New Companion to Digital Humanities*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118680605>.

Sobchuk, Oleg. 2018. *Charting artistic evolution: an essay in theory*. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 18. Juhendajad Arne Merilai ja Franco Moretti. Tartu: University of Tartu Press.

Svensson, Patrik. 2010. „The Landscape of Digital Humanities.“ – *Digital Humanities Quarterly* 4 (1). <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/4/1/000080/000080.html>.

Talivee, Elle-Mari. 2011. „Jutustuse ja romaani vahel: Elisabeth Aspe linn.“ – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 8, 122–142. <https://doi.org/10.7592/methis.v6i8.559>.

Tolonen, Mikko, Eetu Mäkelä, Jani Marjanen ja Tuuli Tahko. 2020. Arvutiteaduse kaasamine humanitaarharidusse. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 26. *Digihumanitaaria erinumber*, koostanud Marin Laak ja Piret Viires, 35–50. <https://doi.org/10.7592/methis.v21i26>.

Veismann, Ann, Jane Klavan ja Haldur Õim. 2018. „Teoreetiline keeleteadus ja kvantitatiivsed meetodid.“ – *Keel ja Kirjandus* 61 (8–9): 609–621.

Viires, Piret. 2017. „Digitaalse kirjanduse defineerimisest ja periodiseerimisest.“ – *Philologia Estonica Tallinnensis*, nr 2: 146–169.

P I R E T V I I R E S , M A R I N L A A K , M A R I S A R V

Viires, Piret ja Marin Laak. 2018. „Digital Humanities Meets Literary Studies: the Challenges for Estonian Scholarship.” – *Digital Humanities in the Nordic Countries. 3rd Conference. Helsinki 7–9 March 2018*. Helsinki: Helsinki University.

Pruulmann-Vengerfeldt, Pille Runnel, Marin Laak ja Piret Viires. 2013. „The Challenge of the Digital Turn.” – *The Digital Turn. User’s Practices and Cultural Transformations*, toimetanud Pille Runnel, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Piret Viires ja Marin Laak, 7–12. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.